

Йосип Осецький

ORCID 0000-0002-4917-8007
доктор філософії в галузі права
Центру дослідження історії Поділля

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОЗНАКИ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕТИМОЛОГІЇ АРХАЇЧНИХ ХОРОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СВІТЛІ НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЙ ІВАНА ОГІЄНКА ТА ФІЛОСОФІЇ МОВИ

У роботі на основі наукових позицій видатного мовознавця Івана Огієнка та засад філософії мови розкрито ознаки й чинники системного словотвору великими протоукраїнськими спільнотами їх індоєвропейських назв, успадкованих українською мовою як хороніми Бессарабія, Буковина, Галичина, Гуцульщина, Карпати, Таврія.

Ключові слова: Іван Огієнко, системи словотвору, індоєвропейська мова, хоронім, Бессарабія, Буковина, Галичина, Гуцульщина, Карпати, Таврія.

Постановка проблеми. Постать Івана Огієнка в українському мовознавстві була і залишиться однією із найвеличніших, насамперед, завдяки його фундаментальним дослідженням визначального впливу української літературної мови на формування і гуртування українського народу-нації та особистому подвижницькому вкладу вченого у впровадження його ідей і здобутків у соціальну дійсність з метою надання українській мові статусу державної на усіх територіях України. Складовим елементом української мови як предмета постійної опіки І. Огієнка виступає її топонімія – лексичний масив, творення якого, як правило, здавна пов'язане з особливо пам'ятними для населення окремих місцин чи усього народу соціальними процесами і подіями, а також з обставинами діяльності чи розселення людей. Так, ще у I пол. XX ст. видатний мовознавець доводив автотонність і предковичність українців на своїх землях і творення ними в доісторичну добу близько 700 ойконімів і гідронімів, успадкованих українською мовою.

Тому дослідження первинної семантики топонімів української мови, насамперед, їх найдавнішого, архаїчного шару, є важливим джерелом конкретної інформації про історичне минуле народу і країни. Однак помітно, що мовознавці усе ще мало опираються на наукові концепції І. Огієнка, особливо у студіях з історії топонімії. Також вкрай повільно здійснюється пошук ефективного науково-методичного інструментарію, необхідного для розкриття сутності давноминулих і вже невідтворюваних мовних явищ і процесів. Через це обставини словотвору багатьох топонімів залишаються досі не з'ясованими і упродовж кількох століть тлумачаться на рівні здогадок і припущень. До цих недосліджених іменуваль належать і хороніми Бессарабія, Буковина, Галичина, Гуцульщина (Гуцулія), Карпати, Таврія (Таврика).

З огляду на ці проблеми, **метою роботи** визначено з'ясування на основі наукових концепцій Івана Огієнка і засад філософії мови та методів теоретичного моделювання і системного аналізу етимології архаїчних хоронімів Бессарабія, Буковина, Галичина, Гуцульщина, Карпати, Таврія.

Виклад основного матеріалу. У сенсі цього дослідження є засадничими концепції І. Огієнка про те, що кожна мова – це окрема і самостійна ціліс-

ність, а коли окрема мова, то окремим і самостійним є народ – її носій [13]. Учений також вважав, що мова зберігає у собі історію народу, а тому для визначення національних кордонів є, водночас, корисними й археологія, і філологія. Ця позиція збігається з постулатами філософії мови В. фон Гумбольдта, який розглядав народ як спільноту, що об'єднана і послугується однією мовою [6, с.46-53]. З цього погляду є логічною думка І. Огієнка про те, що поділ мов на групи завжди є штучним і не має наукового значення [13].

Водночас важливо зіставити категорії «народний дух» у філософії мови та «мова – душа народу» в І. Огієнка. За В. фон Гумбольдтом, мова є результатом функціонування органу мови, що присутній у кожному індивіді на момент народження. Однак творення мови та її лексики відбувається не лише завдяки існуванню в людині органу мови. **Визначальним у мовотворенні є «народний дух» (синоніми: «духовна сила», «національний дух»)** – особливий вид енергії, що проявляється у життєздатності й життєдіяльності окремої особистості та всього соціуму, завдяки якому людство створило усі матеріальні й духовні цінності [6, с.46-53].

Зі свого боку, І. Огієнко образно називав «душею народу» саму мову. Йому належать світоглядний висновок: «...поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпошириться поміж дужчим народом.....» [13, с.239-240].

У світлі завдань цього дослідження є наріжною позиція І. Огієнка, за якою українська мова зі своїми чіткими ознаками вже існувала в доісторичній, за його виразом, «слов'янській прабатьківщині» приблизно на тих же теренах, де українці були зафіксовані в перших історичних згадках, а тому він вважав українців автохтонами на своїх землях. Їх древні назви вчений взяв із «Початкового літопису», а саме: *поляни* (нині Київщина); *деревлани* (Полісся уздовж Горині, Прип'яті й Дніпра); *сіверяни, сівера* (Придесення й інші ліві притоки середнього Дніпра); *уличі* (між Дністром і Бугом); *тиверці* (на південь від уличів, понад Дністром і до моря); *дуліби, воліяни* (над Західним Бугом); *хорвати, лучани* (в Галичині).

У дослідженні також використано засадничі положення філософії мови В. фон Гумбольдта і його послідовника – фундатора українського історичного мовознавства О.О. Потебні про те, що **лексика твориться із життєво важливих людських потреб, а тому історики мови повинні студіювати словотвірні системи, у яких мова пов'язувала людину і природу** [17].

Враховуючи практичну неможливість відтворення древніх словотвірних процесів на основі порівняльного методу, в ефективності якого ще в серед. ХХ ст. сумнівався акад. Л.А. Булаховський [2, с.13], у методиці дослідження основними стали методи теоретичного моделювання і системного аналізу, переваги яких полягають у можливостях визначати невідомі параметри досліджуваних систем на основі вже відомої інформації [8].

З метою формування блоків фактичної інформації щодо кожного підрозділу триєдиної словотвірної системи [«Особистість» x «Природа» x «Мова»], про які писав О. Потебня, застосовано синергетичний підхід, що дав змогу зібрати відомості стосовно кожного дослідженого об'єкту із різних галузей наукових знань – загального мовознавства, історії мови, давньої історії, археології, палеопсихології, палеоекономіки, історичної географії тощо.

Так, цінними стали новітні археологічні докази про мешкання й діяльність у Праукраїні палеолітичних людностей ще понад 1 млн років тому [11].

Для уникнення абстрактних припущень і роздумів щодо стимулогії об'єктів дослідження використано висновки палеопсихологів про переважання конкретного мислення при сприйнятті й відображенні реальної дійсності у свідомості та в мові доісторичної особистості [20].

Крім цього, прийняті до уваги положення філософії права про природні права людини, одним із яких є право на землю як територію виживання. У мові це право закріплювалося в іменах чи назвах окремих осіб, їх родин або цілих спільнот. Як правило, основою цієї ідентифікації ставали природні ознаки обжитої території або пріоритетний вид життєдіяльності її мешканців.

Особливості застосованої методології і дослідницької методики неодноразово розкриті автором у раніше опублікованих працях¹, що дає змогу перейти до висвітлення результатів, отриманих за темою роботи.

1. **КАРПАТИ** (Карпатські гори) – гірський масив у Центральній і Східній Європі площею 190 тис. км², з якої 10% припадає на Україну. Як зазначалося у «Топонімічному словнику України» (1998 р.), «походження назви *Карпати* не встановлено». Але навіть із плином наступних двох десятиків літ відомий вітчизняний географ А.Л. Байцар констатує, що з «...цього питання ...ждна з сучасних теорій не має переконливих аргументів, це тільки гіпотези...» [1].

Причину такого незадовільного стану слід вбачати у традиційних спробах знайти відповідь виключно на основі порівняльного методу. Прикладами є підходи фахівця з етимології російської мови – німецького лінгвіста М. Фасмера, який тлумачив походження хороніму *Карпати* з великою долею ймовірності, керуючись його фонетичною схожістю з лексемами німецької, албанської, фракійської, литовської, древньо-ісландської, грецької, турецької та інших мов [18, с.202-203], а також некритичне поширення на рівні плагіату припущень М. Фасмера іншими авторами [21, с.365].

Для доведення гіпотези про творення назви *Карпати* тутешнім праукраїнським населенням автор синергетично використав географічну інформацію про наявність у регіоні – як у передгір'ях, так і в горах – зручних для виживання древньої людності та значних за площею хвилясто-пологих ділянок [1]; археологічні дані щодо виявлених на цих землях доісторичних культур [4]. Але вирішальними стали відомості щодо поширення у древності в карпатському регіоні, починаючи від р. Прут і далі по всій Східноєвропейській рівнині, величезної популяції диких коней. В епохи середнього і нового кам'яного віку (X-VI тис. до н. е.) їх стада слугували людям одним із джерел м'ясної їжі, а в V тис. до н. е. коні були одомашнені і стали тягловим силою чи засобом пересування [5, с.19-22; с.37; 16].

Зазначена інформація зумовила пошук у словниках санскриту та аналіз індоєвропейських лексем, фонетично близьких до хороніму *Карпати* та, головне, семантично пов'язаних з назвами коней і конярської діяльності, а саме: *hari* (*hari* – кінь) [12, с.770], *pāti*, *pātha* (*nāmi*, *nāmxa* – повелитель, господар) [12, с.364; 365], *pastya* (*pastīa* – стійло, конюшня) [12, с.386], *pāla* (*naala* – пастух), та (*ma* – 1. той, та; 2. той, що...) [12, с.230].

У результаті синергетично об'єднана інформація дала змогу реставрувати декілька словотвірних моделей, з яких, на погляд автора, найближчими до

¹ Осецький Й.П., Осецький Б.Й. Можливості застосування системного методу у дослідженнях етимології архаїчних топонімів. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. 2010. Вип. 23. С. 162-166; Осецький Й.П., Осецький Б.Й., Осецький В.Б. Системний метод виявлення лексичного шару трипільського і дотрипільського періоду у топонімах української мови. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2011. Вип. 34. С. 85-88; Осецький Й.П. Етимологія понять кольорів «чорний» і «червоний» у дзеркалі санскриту. *Рідне слово в етно-культурному вимірі*: зб. наукових праць. Дрогобич, 2013. Посвіт. С. 213-222; Осецький Й.П. Вчення О.О. Потебні і релікти індоєвропейської мисливської лексики в апелативах і онімах української мови: дані системного аналізу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наукових праць. Дрогобич, 2015. Посвіт. С. 192-199.

Карпати є складені слова-речення *хари+патья+та* – «ті, що господарюють кіньми» або *хари+паала+та* – «ті, що пасуть коней». В історичному аспекті життєво важливі потреби в цьому словотворі з'явилися після приручення коней у V тис. до н. е., причому для іменування спільнот конярів, а не території. На праукраїнське творення цього іменування вказують такі обставини:

- 1) пізніше перенесення назви спільноти на заселену нею східну частину Карпатських гір (західну називають *Татри*);
- 2) внесена у стародавні писемні джерела [21, с.365] назва дакійською мовою племені *карти* саме як мешканців Східних Карпат (*на нашу думку* – це можлива скорочена латинська конструкція від *хари-патья*);
- 3) зафіксоване в літописах та згадуване І. Огієнком мешкання також у цьому регіоні племені *хорвати* з реліктами *хари* у назві;
- 4) наявність реліктів дії схожих словотвірних систем в архаїчних топонімах Поділля, Волині, Слобожанщини – Карабчіїв, Мухарів, Мукарів, Харківці, Харків тощо [16].

БЕССАРАБІЯ. Нині цей термін називає землі в середній та нижній течії Дністра у Молдові та Чернівецькій області України. Переконливого тлумачення фахівців з етимології і топоніміки щодо походження цього хороніму теж не існує. Натомість поширені здогадки про його етимологію від фонетично схожої назви релігійної касти, що існувала в Молдавії в IX-XI ст., або від прізвиська *Бесараб*, яке носив правитель Молдавії XVII ст.

Здійснене моделювання системи творення цієї назви з урахуванням предковичних господарських традицій у цьому краї показало наявність у хоронімі реліктів індоєвропейської соціальної та хліборобської лексики, а саме: **bhū** (*бзуу* – земля, країна) [12, с.483]; **sarj** (*сарй* – створювати працею, виробляти) [12, с.713]; **rai** (*рай* – багатство) [12, с.548]; **bija** (*бія* – сім'я, зерно) [12, с.738]. Отже, множина слів *бзуу+сарй+рай+бія* у значенні «земля, де виробляють багато зерна», ідентифікувала древніх мешканців цієї території як успішних землеробів-сіячів.

Додатковим доказом цьому слугує поширена на цих теренах присутня виключно лише в українській мові й цим унікальна назва великоднього яйця – *галунка*. У ній вбачаються основи індоєвропейських лексем **halā** (*галаа* – земля; вода) [12, с.772] + **unna** (*унна* – мокрий) [12, с.121] + **ka** (*ка* – сонце, радість) [12, с.144]. Складене із них протоукраїнське слово-речення *гала+унна+ка* передавало образ-картинку – «земля+вода+мокре яйце-сонце» як великодній символ поклоніння саме первісних землеробів трьом життєдайним стихіям – землі, воді та сонцю [15, с.141-150]. Варто зауважити, що назва *галунка* побутує у вжитку також на Поділлі. Отже, цей факт відображає не лише господарську, але й етнокультурну й мовну спорідненість древніх землеробських племен обабіч середньої і нижньої течії Дністра.

БУКОВИНА. Нині ця назва є синонімом поняття «Чернівецька область». Однак в історичному минулому *Буковина* розпочиналася приблизно на лінії Хотин-Чернівці, де межувала з північною *Бессарабією*, а далі простягалася в західному і північно-західному напрямку, частково охоплюючи регіон Карпат. Наукове тлумачення походження хороніму *Буковина* відсутнє, а гіпотеза щодо спричинення його словотвору назвами «буковий ліс» чи «ліс з великою часткою буку» не є доказовою та не має об'єктивного підґрунтя [21, с.61-62].

Теоретично відтворені автором моделі систем доісторичного словотвору назви *Буковина* вказують, що її структура зберігає релікти індоєвропейських лексем **bhū** (*бзуу* – земля, країна) [12, с.483], **gava** (*гава* – бик) чи **gavi** (*гаві* – ко-

рова) [12, с.191] та **iná** (*iná – сильний, міцний у значенні багатий*) [12, с.108]. Отже, системний аналіз засвідчив, що складена назва «бзуу+таві+iná» у древності ідентифікувала праукраїнське плем'я цієї частини сучасної Чернівецької області як мешканців «краю, худобою багатих».

В етнокультурному сенсі цей факт підтверджує традиційна для цієї частини Чернівецької області назва великоднього яйця *краишанка*: від **kriyā** (*kriyā – обряд жертвоприношення*) [12, с.177] + **asán** (*asán – кров* [12, с.84] + **añḍa** (*аньдя – яйце*) [12, с.25] + **ka** (*ка – сонце, радість*) [12, с.144]. Семантика слова *kriyā+asán+аньдя+ка* (з наступними спрощеннями до *кра+asán+аньд+ка > красаньдка > красанка*) означала «жертвоне, фарбоване кров'ю яйце-сонце». Звідси, великодній обряд звивання яєць, фарбованих кров'ю жертвовної худобини, був духовно цінним саме первісним тваринникам, символізуючи їх сподівання на успішне господарювання влітку [15, с.141-150].

ГУЦУЛЬЩИНА (Гуцулія). Дослідження етимології цього хороніму зумовлене фактом, коли щодо його походження «...жодне існуюче пояснення не може бути визнане переконливим» [10, с.630]. Зрештою, не викликає заперечень твердження, що цей хоронім походить від назви представників самобутнього гірського українського етносу – *гуцул, гуцули*. Однак історія цих слів досі не з'ясована [21, с.111]. У джерелах знаходимо лише декілька малообґрунтованих гіпотез щодо відантропонімної, романської, слов'янської, тюркської чи германської етимології цього хороніму. Особливо примітивним та одіозним є припущення, що він походить від румунського *hoț-ul* (*розбійник, злодій*), яке повністю суперечить загальноприйнятому в топонімічній науці постулату щодо відображення в топонімах історичних процесів та подій.

Тому для реставрації систем творення слова *гуцул* враховано відомості щодо давності цієї української людності та природних і господарських обставин її виживання у високогір'ї Карпат. У підсумку була виявлена пов'язаність первинного змісту поняття *гуцули* з традиційним способом розведення гуцулами великої чи дрібної худоби, особливо овець у значній кількості, наче «про запас» – *стадами* чи *отарами*. Ці особливості могли позначати фонетично схожі з *гуцул, гуцул* індоєвропейські слова, складені із: **bhū** (1. *бзуу* – земля, країна; 2. бути; 3. здобувати, отримувати) [12, с.483]; **kula** (*кула* – стадо) [12, с.167]; **go-kula** (*го-кула* – стадо рогатої худоби [12, с.196]; **kūla** (*куула* – схил, горб) [12, с.170].

Із зазначених лексем були змодельовані п'ять словотвірних систем: 1) **bhū** (1. *бзуу* – земля, країна)+**kūla** (схил, горб): **бгуукуула** (гукула) – *край на горбах і схилах*; 2) **bhū** (здобувати, отримувати)+**kula** (стадо): **бгуукула** (гукула) – *ті, що розводять стада*; 3) **bhū** (здобувати, отримувати)+**kula** (господарство) +**кула** (стадо): **бгуукула-кула** (гукула-кула) – *господарі з стадами*; 4) **bhū** (здобувати, отримувати)+**kula** (знатний рід)+**кула** (стадо): **бгуукула-кула** (гукула-кула) – *знатні розведенням стад*; 5) **bhū** (здобувати, отримувати)+**go-kula**: **бгуу-гокула** (*бу-гокула*) – *ті, що розводять стада рогатої худоби*).

Таким чином, перелічені теоретично реставровані терміни могли ідентифікувати праукраїнців-горян перед сусідами із передгірських або рівнинних регіонів як за ознаками обжитої місцевості чи за специфікою ведення тваринництва, так і одночасно за обома групами семантичних ознак.

Зауважимо, що дослідження цих давноминулих словотвірних процесів значно ускладнили ще доісторичні спрощення дифтонгів «**bh**» у початковому «**bhu**» на «*Г*» та явища палаталізації, що призвело до заміні «*К*» на «*Ц*» у словах «**kula**» і «**go-kula**» і появи *гуцул, гоцул* замість первісних *бзу-кула*.

Отже, слова *гоцул, гуцул* та *Гуцулія, Гуцульщина* не пов'язані з іншомовною експансією, а є результатом їх творення автохтонним етносом цього краю

в індоєвропейську мовну епоху. Цей факт підтверджує об'єктивність наукової позиції І. Огієнка щодо походження української мови ще з доісторичної доби.

ГАЛИЧИНА. Цей хоронім позначає терени верхнього Подністер'я в Івано-Франківській, Тернопільській і Львівській областях. За даними давньої історії та археології, їх заселення припало ще на найдавніші періоди кам'яного віку. Проте потреби єдиного іменування усієї людності цього краю могли з'явитися лише тоді, коли дрібніші спільноти консолідувалися в одне плем'я чи в союз кількох племен. Ці палеосоціальні процеси могли відбуватися, починаючи з енеоліту, тобто не раніше трипільських часів (V-III тис. до н.е.).

Дослідники пов'язують цей хоронім з назвою міста *Галич*, згаданого уперше в літописі в 1084 році. При цьому побутує кілька версій походження цієї назви: від давньоруського *гала*, *гал* – «низовина, болотиста місцевість»; від кельтського *гал* – «сіль» у зв'язку з видобутком солі в деяких регіонах краю; від архаїчного українського слова *гала* – «великі купини на річці» [21, с. 94]. Співність цих гіпотез полягає у відриві тлумачень первинної семантики назви від історичного підгрунтя та в надуманій прив'язаності до конкретних місцин, які не характеризують увесь природний комплекс Галичини як цілісний об'єкт з усім розмаїттям території – гори, передгір'я, рівнинно-хвильсті землі з полями і лісами, круті чи, навпаки, пологі береги річок, болота тощо.

Тому моделювання систем словотвору було спрямоване на виявлення ознак творення слів *Галичина*, *галичани*, *Галич* за пріоритетним видом господарювання цієї великої доісторичної спільноти. У результаті отримані дані вказують, що у словах *Галич*, *Галичина*, *галичани* збереглися релікти індоєвропейської соціальної та землеробської лексики, зокрема: **hala**, **hāla** (*гала*, *гала* – плуг) [12, с.772; 775]; **phāla** (*нгаала* – леміш; зоране поле) [12, с.460]; **halika**, **hālika** (*галика*, *гааліка* – орач) [12, с.772; 775]; **sasya** (*сасья* – посів, сходи, урожай зерна, злаки) [12, с.717]; **šāši** (*шяяші* – ячмінь; крупи з ячменю) [12, с.640]; **kši** (*кши*, *чі* – жити, мешкати) [12, с.181]; **jana** (*іяна* – рід; плем'я; люди, народ) [12, с.217]; **inā** (*іна* – сильний у знач. багатий) [12, с.108].

Перелічені лексеми могли утворювати такі складені слова: 1) **halikakši** або **hālikakši** (галика+чі > галичі) – *орачі, плугатарі; ті, що живуть оранкою*; 2) **halikakšijana** або **hālikakšijana** (галика+чі+іяна > галичани) – *плем'я людей-орачів; люди-плугатарі*; 3) **halikakšiinā** або **hālikakšiinā** (галика+чі+іна > галикчинā) – *люди, багаті оранкою; багаті люди-орачі*; 4) **hālakšiinā** (гала+чі+на > галачинā) – *люди, багаті плугами та урожаями зерна*; 5) **halasasyakšiinā**, **hālasasyakšiinā** (гала+сасья+чі+на > галасачинā > галасчинā) – *люди, багаті плугами та урожаями зерна*; 6) **phālakšiinā** (гаала+чі+на > гаалачинā) – *лемішами люди багаті*; 7) **halikašāšiinā** (галі+шяяші+іна > галікшшііна > галиччинā) – *орачі, ячменем і ячмінними крупами багаті*.

Як бачимо, ці теоретично відтворені слова-речення могли ідентифікувати усе населення краю чи, принаймні, його більшість за землеробським заняттям, водночас закріплюючи право цього великого племені на освоєні землі.

ТАВРІЯ (Тавріка). Ці назви нині є синонімами хороніму *Кримський півострів*, який ще у VI ст. до н. е. давньогрецький географ та історик Геродот називав *Таврією*. Підставою для цього була назва *таври* древнього скіфського населення, що мешкало тоді на півострові. Укладачі ЕСУМ, посилаючись на М. Фасмера, пишуть, що *таври* – це «засвоєна книжним шляхом» давньогрецька (тобто не місцева – *прим. автора*) назва [9, с.501]. Однак існують антитези про те, що лексема *таври* могла бути самоназвою, фонетично схожою на грецьке слово і тому сприйнятою прибульцями-греками на їх лад. Це крим-

ське плем'я також згадують у римських писемних джерелах останніх століть до н. е., у тому числі під етнонімом *тавроскіфи*.

Спроби осягнути мову таврів досі були мало інформативними, насамперед, через обмаль лексичного матеріалу. З іншого боку, дослідження проводилися малоефективним для таких студій порівняльним методом і ґрунтувалися не на семантиці, а на фонетичній схожості чи відмінності зафіксованих в античну добу таврійських лексем з їх відповідниками в іранських мовах.

Зрештою, сьогодні на рівні *вірогідності* прийнято вважати, що мова таврів, як і їх найближчих сусідів на праукраїнському материкі – кімерійців та скіфів, належала до індо-іранської сім'ї [3, с.10]. Зокрема, виходячи із таких позицій, проф. В. Бушаков вважає давнішим хоронім *Тавріка*, якого разом із *Таврія* слід виводити від *Таврос*, що міг бути привнесений древньогрецькими авторами з Малої Азії. Але поруч з цим учений називає чинниками їх словотвору типові для будь-яких гірських місцевостей, у тому числі і для кримських гір, умови – наявність *гірських перевалів* чи *проходів*. З цього погляду, терміни *Таврос* і *Тавріка* мали відображати поняття «*гірський прохід*», яке «в анатолійських та іранських мовах» походить з індоєвропейських лексем **dhwer-**, **dhwor-**, **dhur-**, **dhwr-** у значеннях «прохід, двері; двір», тоді як в основі етноніму *Таврія* учений вбачає перське **dāri** – «жителі гірських ущелин, долин» (від **dār** – двері, ворота; ущелина, гірський прохід) [3, с.10].

Попри цінність звернення проф. В. Бушакова до понять «прохід», усе ж його припущення, що хороніми *Тавріка*, *Таврія* мають індо-іранську чи перську етимологію, а їх словотвір зумовлений «стратегічним значенням» для місцевого населення проходів у горах Криму, виглядають дискусійними.

По-перше, джерела з історії мови і давньої історії не засвідчують будь-якої участі доісторичних іранців у творенні мов європейських народностей. Крім цього, *таври* були автохтонним племенем, що послугоувалися власною – скіфською мовою, особливо з метою самоідентифікації. По-друге, кожен гірський прохід як мікрорісина був корисним лише для окремих спільнот. Тому навіть сукупність проходів не могла відігравати настільки важливу роль, щоб стати основою назви усього населення чи території півострова.

Зібрана автором синергетична інформація дала змогу підійти до вирішення цього питання таким чином. Як пишуть історики, упродовж тисячоліть пріоритетним видом виживання таврів було пастуше скотарство [19]. Але слід думати, що надто спекотне кримське літо істотно заважало цій праці через вигорання пасовищ. У той же час, спорідненість зі скіфами давала древнім кримчанам доступ через Перекопський перешийок (*сучасна назва*) на праукраїнський материк до літніх випасів і запасів прісної води з поверненням із осінніми дощами назад. Якраз це 30-кілометрове сухопутне природне з'єднання було тими необхідними «дверима», через які щороку здійснювалася весняна та осіння міграція кримських пастухів зі стадами їх худоби. Життєва важливість користування чи володіння цим переходом диктувала необхідне закріплення цього факту у мові.

Це підтвердило моделювання словотвору, здійснене на засадах філософії мови та учення О. Потєбні. Воно показало, що іще задовго до появи греків існувала стійка триєдина системна пов'язаність між описаною господарською проблемою, націленістю народного духу цього кримського племені на виживання та його мовною ідентифікацією. Об'єктивно, словотвір цієї назви міг забезпечуватися наявними на той період індоєвропейськими лексемами **dvār**, **dvāra**: *дваар*, *дваара* – вихід; ворота; двері (*похідні*: **dvārika**, **dvārya** – той, що біля дверей) [12, с.294], а також **ksi** (*куі*, *чі* – жити, мешкати; 2) володіти) [12, с.181]; **jiv**

(*iĕ* – жити; основи життя) [12, с.224]; *āsa* (аасá – місце мешкання; поблизу; по сусідству) [12, с.104]. При цьому слова *dvārika* і *dvārya* могли прямо називати частину родів цієї людності у значенні «ті, що біля проходу». Таку ж семантику могло містити складене слово *dvār-āsa* – «поблизу проходу», «по сусідству з проходом» або «живуть на проході». Разом з тим, є підстави вважати, що словотвірним не обмежувався, оскільки «жителями на переході» могли іменувати слова *dvār+jiv*, *dvāra+jiv* (*дваараіє* – близьке до *Таврія*). Водночас, могло бути необхідним творення слова-речення *dvārya+kṣi* (*дваарія-ці* – близьке до «таврійці») у значенні «ті, що володіють переходом». Це була особлива якісна характеристика, що фіксувала право власності на територію переходу.

Утім, прибульці-елліни, діючи відповідно до закономірностей і традицій їх грецької мови (зокрема, за аналогією до гр. *таврос* – бик), хоча і ввели назви кримсько-скіфського племені у власну писемну мову, але для зручності вжитку змінили фонетичну структуру таким чином: *dvārika* > *Тавріка*; *dvārya* > *Таврія*; *dvār-āsa* > *Таврос*.

Висновки.

1. Дослідження засвідчує ефективність теоретичного відтворення і дослідження давноминулих системних словотвірних процесів на засадах філософії мови і наукових принципах І. Огієнка, синергетичного підходу і методів теоретичного моделювання словотвірних систем та їх системного аналізу.

2. Хороніми *Бессарабія*, *Буковина*, *Галичина*, *Гуцульщина*, *Карпати*, *Таврія* не є іншомовними запозиченнями, а результатом системного впливу життєво важливих потреб і самобутнього народного духу доісторичних протоукраїнських спільнот на мовну самоідентифікацію цих спільнот на конкретних освоєних ними теренах.

3. Індоевропейський словотвір назв великих спільнот на теренах Праукраїни був за своєю сутністю протоукраїнським, а успадкування цих іменувань українською мовою в якості хоронімів відображає спорідненість індоєвропейського населення Праукраїни з українською нацією, що, водночас, підтверджує науковість світоглядної позиції І. Огієнка про зародження й функціонування української мови ще в дописемну добу.

4. Отримана інформація може бути використана в інших наукових дослідженнях та в навчальній роботі з історії та етимології української мови, загального, історичного і порівняльного мовознавства, історичної топоніміки, давньої історії України, етнолінгвістики та українознавства.

Список використаних джерел і літератури:

1. Байцар А. Історія походження та використання назви «Карпати». URL: <http://baitzar.blogspot.com/2017/12/blog-post.html> (дата звернення: 12.09.2020).
2. Булаховський Л.А. Питання походження української мови: Вибрані праці в п'яти томах. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1977. С. 13.
3. Бушаков В.А. Історична топонімія Криму: автореф. дис. ... док. філолог. наук: 10.02.13. Київ, 2005. 41 с.
4. Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Пеняк С.І., Тимошук Б.С., Якубовський В.І. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. Київ: Наукова думка, 1984. 222 с.
5. Гопка Б. М., Хоменко М. П., Павленко П. М. Конярство: підручник. Київ, 2004. 320 с.
6. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. *Избранные труды по языкознанию* / общ. ред. Г.В. Рамишвили. М., 2000. С. 37-298.

7. Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа. *Язык и философия культуры* / общ. ред. А.В. Гулыга, Г.В. Рамишвили. М., 1985. С. 370-381.
8. Доброногов А.В., Згуровский М.З., Померанцева Т.Н. Исследование социальных процессов на основе системного анализа. Киев: Наукова думка, 1997. 222 с.
9. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. колегія: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 5. С. 501.
10. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. колегія: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1983. Том 1. С. 630.
11. Заселення рівнинної частини України почалося близько 1 млн років тому: прес-реліз / Інститут археології НАН України. Київ. 2017. URL: <https://iananu.org.ua/novini/pres-relizi/383-zaselennya-rivninnoji-chastini-ukrajini-pochalosya-blizko-1-mln-rokiv-tomu> (дата звернення: 30.09.2020).
12. Кочергина В.А. Санскритско-русский словарь: Около 30000 слов / ред. В.И. Кальянов. М.: Академический проект: Альма Матер, 2005. 944 с.
13. Огієнко І. Українська культура. Київ, 1918. С. 239-240.
14. Огієнко, Іван (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Київ, 2004. Наша культура і наука. 434 с. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm> (дата звернення 15.09.2020).
15. Осецький Й.П. Індоевропейська етимологія назв обрядових великодніх яєць у світлі етнолінгвістики і системного аналізу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць. Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 141-150. URL: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140887>.
16. Осецький Й.П. Природні та мовні ознаки зародження і становлення первісного конярства на доісторичній Дунаєвщині. *Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій*: зб. науково-краснознавчих праць. Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 7. С. 132-141.
17. Потебня А.А. Мысль и язык. URL: <http://www.classes.ru/grammar/147.Potebnya>. (дата звернення: 19.09.2020).
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Москва, 1986. Т. 2. С. 202-203.
19. Храпунов І.М. Таври. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Tavry> (останній перегляд: 27.09.2020)
20. Шкуратов В.А. Историческая психология. М., 1997. 505 с.
21. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. Київ, 1998. 432 с.

References:

1. Bajtsar A. Istoriya pohodzhennya ta vykorystanya nazvy «KARPATY». URL: <http://bajtsar.blogspot.com/2017/12/blog-post.html>.
2. Bulahovskij L.A. Pytannya pochodzhennya ukrajynskoyi movy. Vybrani praci v piaty tomah – Selected works in five volumes. Kyiv: Naukova dumka, 1977. P. 13.
3. Bushakov V. A. Istorychna toponimiya Krymu: avtoref. dys. ... dok. filoloh. nauk: 10.02.13. Kyiv, 2005. P. 41.
4. Dobronogov A.V., Zgurovskiy M.Z., Pomerantseva T.N. Issledovaniye sotsial'nykh protsessov na osnove sistemnogo analiza. Kyiv: Naukova dumka, 1997. P. 222.
5. Нопка В.М., Номенко М.Р., Павленко Р.М. Конярство: pidruchnyk. Kyiv: Vyscha osvita, 2004.
6. Humboldt W von. Harakter yazyka i harakter naroda. M.: Progress, 1985. P. 370-381.
7. Humboldt W von. O razlichii stroeniya chelovecheskih yazykov i yeho vliyaniya na duhovnoye razvitiye chelovechestva. Izbrannyye trudy po yazykoznaniiyu. Moscow: Progress, 2000. P. 37-298.
8. Khrapunov I.M. Tavry. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Tavry> (last viewed: 09/27/2020).

9. Kochergina V.A. Sanskritsko-russkii slovar okolo 30000 slov / ed. V.I. Kalianov, M.: Akademicheskiiy proekt, Alma Mater, 2005.
10. Melnytshuk O.S., Bilodid I.K., Kolomijec V.T., Tkachenko, O.B. Etymolohishnyi slovnyk ukrayinskoyi movy u 7 tomah. Kyiv: Naukova dumka, 1983. T. 1. 630 p.
11. Melnytshuk O.S., Boldyrev R.V., Kolomijec V.T., Sklyarenko V.H. Etymolohishnyi slovnyk ukrayinskoyi movy u 7 tomah. Kyiv: Naukova dumka, 2003. P. 375-376.
12. Ohiyenko I. Ukrayins'ka kul'tura. Kyiv, 1918. P. 239-240.
13. Ohiyenko Ivan (mytropolyt Ilarion). Istoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movy. Kyiv: Nasha kul'tura i nauka, 2004. P. 434. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm> (last viewed: 15/09/2020).
14. Ossetsky J.P. Indoevropska etymolohiya nazv velykodnih jaietc u svitli etnolingvistyky i systemnoho analizu. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in the ethno-cultural dimension*. Drohobych: Posvit, 2018. P. 141-150. URL: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140887>.
15. Ossetsky J.P. Pryrodni ta movni oznaky zarozhennya i stanovlennya pervisnoho konyarstva na doistorychniy Dunayevchchyni. *Dunayevchchyna ochyma doslidnykiv, uchasnykiv i svidkiv istorychnyh podiy*: Coll. of scientific and local lore works. Dunaivtsi; Kamyanets-Podilsky, 2019. Vip. 7. P. 132-141
16. Potebnya A.A. Mysl i jazyk. URL: <http://www.classes.ru/grammar/147.Potebnya>.
17. Shkuratov V.A. Istoricheskaya psihologiya. M.: Smysl, 1997.
18. Vynokur I.S., Hucal A.F., Penyak S.I., Tymoschuk B.S., Jakubovskyy V.I. Dovidnyk z archaeology Ukrainy. Kchmelnycka, Chernivecka, Zakarpatska oblasti. Kyiv: Naukova dumka, 1984.
19. Vasmer M. Etimologicheskij slovar russkoho jazyka. V 4 t. T. 2. M.: Progress, 1986. P. 202-203.
20. Yanko M.T. Toponimichnyy slovnyk Ukrainy: Slovnyk-Dovidnyk. Kyiv: Znanya, 1998.
21. Zaselelnya rivnynnoyi chastyny Ukrayiny pochalosya blyz'ko 1 mln rokiv tomu: pres-reliz. Kyiv: Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL: <https://iananu.org.ua/novini/pres-relizi/383-zaselelnya-rivninnoji-chastini-ukrajini-pochalosya-blizko-1-mln-rokiv-tomu> (last viewed: 30/09/2020).

The purpose of this work is to reveal the information obtained by the author about the lexical and semantic features of Indo-European origin of the Ukrainian language choronyms Bessarabia, Bukovina, Galicia, Hutsul Region, Carpathians, Tavria, the etymology of which is unclear and is at the level of unconvincing hypotheses.

The research is based on the worldview scientific concepts of the outstanding Ukrainian linguist Ivan Ohiyenko and the principles of the philosophy of language using a synergetic approach and methods of theoretical modeling and systems analysis.

On this methodological and methodological basis, the signs of pre-written creation of tokens Bessarabia, Bukovina, Galicia, Hutsul Region, Carpathians, Tavria in the Indo-European language of proto-Ukrainian tribes are revealed. This word formation was an objective ethnolinguistic process that took place in the systemic relationship of linguistic and extralinguistic – natural and personal-social factors. The driving force of word formation was, in the sense of the philosophy of language, the national spirit of the autochthonous proto-Ukrainian population, which was manifested in its life in the developed macro-territories.

The studied choronyms met vital social needs, serving in the pre-writing era as a means of identifying the tribes named by their priority type of grain farming – Bessarabia, Galicia, animal husbandry – the Carpathians (horse breeding) and Bukovina and Hutsul (cattle breeding). At the same time, the horonym Tavria (Tavrika) referred to the Scythian communities of herdsmen on the basis of their residence in the isthmus connecting the peninsula with the mainland, their use of this territory or possession of it for seasonal – spring and autumn – migration with herds cattle on the mainland and back. Each of the studied horonyms also enshrined the natural right of their creators to the designated areas.

The inheritance of these names by Ukrainians, even in spite of the loss of the original semantics, testifies to the ethnic and linguistic kinship of the prehistoric population of Proto-Ukraine and the Ukrainian people.

The work proves the prospects of research in historical linguistics on the basis of the philosophy of language and with the use of methods of theoretical modeling and systematic analysis of past and non-reproducible by other means linguistic phenomena.

Key words: Ivan Ohienko, philosophy of language, Indo-European language, word formation systems, method of system analysis, Bessarabia, Bukovyna, Galicia, Hutsul Region, Carpathians, Tavria.

Отримано: 30.10.2020 р.

УДК 811.161.2*38

DOI: 10.32626/2309-7086.2020-17-2.107-113

Анжеліка Попович

ORCID 0000-0002-3428-9717

доктор педагогічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛЕКСИЧНА СТИЛІСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті визначено внесок Івана Огієнка в становлення й розвиток стилістики української мови. Увагу акцентовано на стилістичному навантаженні синонімів, архаїзмів, неологізмів, діалектизмів, термінів, запозичених слів, вульгаризмів, провінціалізмів.

Ключові слова: Іван Огієнка, стилістика української мови, лексична стилістика, стилістичне поняття, стилістичне навантаження.

Стилiстика української мови – завершальна й узагальнювальна прикладна дисциплiна з-помiж мовознавчих, яка «охоплює вже функцiональний iх (мовних одиниць. – А.П.) аспект, реалiзацiю в усному i писемному мовленнi, у текстах рiзних стилiв» [6, с. 3]. Цей курс є вершиною дослiдження мови та своєрiдним продовженням i водночас логiчним завершенням фонетичного, лексично-фразеологiчного й граматичного рiвнiв вивчення мови.

З 1917 р. до початку 30-х рр. ХХ ст. стилiстика української мови формувалася на помежiв i з iншими галузями мовознавства, зокрема iсторiєю української лiтературної мови, орфографiєю, лексикологiєю, граматикою, культурою української мови, риторикою, основами теорiї лiтератури тощо. В. Ващенко слушно зауважував: «Характерно i те, що працi, далекi від стилiстичного спрямування, суто граматичнi, також не можуть обiйти стилiстичних явищ... Можна вказати на визнану вже необхіднiсть враховувати стилiстичнi властивостi мови при формулюваннi законодамiрностей орфографiї i пунктуацiї» [2, с. 5]. Напрацювання з проблем стилiстики вiднаходимо у студiях В. Сiмовича, О. Курило, I. Огiєнка, М. Сулими, М. Гладкого, Б. Ткаченка, О. Синявського, О. Магвiєнка, Л. Булаховського та iн. [11, с. 6-21].

Вагомий внесок у становлення й розвиток стилiстики української мови зробив Iван Огiєнка. 1924 року у Львовi з'явився допомiжний вид навчального видання зi стилiстики «Український стилiстичний словник» I. Огiєнка – «праця, за яку буде вдячний кожен учень, студент i вчитель української мови; батькам вiн стане у великiй пригодi в дiлi збагачення власного знання української